

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.10.4>

УДК 314.15

О. О. Ахмедова,

д. держ. упр., доцент,

*доцент кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу,
Київський національний університет технологій та дизайну*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1573-7710>

Н. С. Орлова,

д. держ. упр., професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0785-751X>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕІНТЕГРАЦІЇ МІГРАНТІВ ПІСЛЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

O. Akhmedova,

*Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business,
Kyiv National University of Technologies and Design*

N. Orlova,

*Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Public Management and Administration,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF MIGRANT REINTEGRATION AFTER ARMED CONFLICTS

У статті проаналізовано міжнародний досвід реінтеграції мігрантів після збройних конфліктів на прикладі Боснії і Герцеговини, Хорватії та Іраку, визначено ключові фактори, що сприяють успішному поверненню громадян до мирного життя у своїй країні. Доведено, що державні програми реінтеграції повинні включати заходи з відновлення інфраструктури і житла, створення робочих місць та впровадження фінансової підтримки, врегулювання політичних, економічних та соціальних питань, надання психологічної допомоги та фізичної реабілітації, врегулювання питань адміністративного та кримінального переслідування у разі незаконного перетину кордонів. Також проаналізовано сучасні поняття в міжнародній міграційній практиці, які характеризують стале повернення та реінтеграцію мігрантів в безпечний і гідний спосіб життя після досягнення своїх міграційних цілей за кордоном.

The issue of mass migration of Ukrainians as a result of the war and the challenges related to their reintegration upon returning to their homeland has been analysed in the paper. It has been defined that successful reintegration of migrants requires a comprehensive approach, which includes economic, social, and psychosocial dimensions. The importance of developing state programs aimed at supporting employment, overcoming psychological trauma, and facilitating the integration of migrants into communities has been proved. The study also explores the international experience of migrant reintegration, with a particular focus on the cases of Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Iraq. Key factors contributing to the successful return of citizens to peaceful life have been identified, including the restoration of infrastructure, the creation of job opportunities, and the provision of psychological and legal support. The findings suggest that the reintegration of migrants should involve interdisciplinary programs that ensure both economic and social adaptation. Additionally, it is essential to guarantee political stability and security, as these are crucial for the sustainable return of migrants. The article proves that reintegration programs that take into

account international best practices, adapted to the post-war context of Ukraine, can significantly contribute to the recovery of the country and its society. Furthermore, the study highlights the need for cooperation between national governments and international organizations to implement reintegration strategies effectively. The international conventions and standards, including ILO Conventions No. 86 and 97, as well as the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, have been analysed to underline the significance of government-led initiatives for migrant reintegration. Overall, the research demonstrates that the reintegration of migrants is a multidimensional process that demands a long-term commitment and well-coordinated efforts at various levels of society.

Ключові слова: міграція, реінтеграція, стале повернення та реінтеграція, державна політика, ринок праці, соціальна та економічна безпека, соціально-психологічна адаптація, розвиток територій.

Keywords: migration, reintegration, sustainable return and reintegration, state policy, labour market, social and economic security, social and psychological adaptation, development of territories.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Масова міграція мільйонів українців внаслідок війни стала значним викликом як для України, так і для більшості держав, які прийняли українських біженців. В той же час реінтеграція та добровільна репатріація мігрантів стає одним з довгострокових рішень соціальної реконструкції спустошених війною держав. Різноманітні потреби мігрантів, які повертаються, вимагають комплексних рішень в економічній, соціальній та психосоціальній сферах. Завданням держави є розробка програм, спрямованих на допомогу з безробіттям, браком заощаджень, розвитком бізнесу,

пошуком роботи, психосоціальними травмами або труднощами реінтеграції у громади. Інтегровані та цільові програми можуть допомогти мігрантам повернутися до країни, а також сприяти розвитку громад та ринку праці. Важливість програм повернення та реінтеграції мігрантів підкреслюється в глобальних стандартах і конвенціях, включаючи Рекомендацію Міжнародної організації праці (МОП) № 86 (Міграція з метою працевлаштування) [1] до Конвенції МОП № 97 та Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей [2]. Ці документи також наголошують на важливості для керівництва держав створювати умови, спрямовані на допомогу в реінтеграції мігрантів, які повернулися. Досвід реінтеграції мігрантів після збройних конфліктів суттєво варіюється в залежності від контексту, країни та характеру конфлікту. Основні аспекти реінтеграції включають соціальну, економічну та психосоціальну адаптацію мігрантів. Міжнародний досвід реінтеграції, адаптований до умов нашої країни, може бути використаний після завершення активних бойових дій для успішної інтеграції мігрантів у суспільне життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням повернення та реінтеграції мігрантів після збройних конфліктів присвячено не так багато праць, адже ці питання є актуальним лише для країн, які самі стали об'єктом нападу чи, навпаки, потерпають від надмірної навали мігрантів саме після початку конфлікту. В той же час в міжнародній системі розроблено і використовується велика кількість документів, що, в основному, зосереджуються на реінтеграції трудящих-мігрантів з легальним статусом, також детально опрацьовуються спеціальні програми, що сприяють добровільному поверненню мігрантів та їх реінтеграції [1-5] чи, навпаки, м'якій інтеграції в суспільство країни, що їх приймає [6].

Європейські дослідники розглядали наслідки розпаду Югославії [7] і проблеми з поверненням мігрантів до Боснії і Герцеговини [8] та Хорватії [9],

напрацювання яких враховуються і використовуються в сучасній ситуації керування потоків з України [10] та для розробки актуальних планів їх майбутньої реінтеграції у повоєнне українське суспільство [11].

Вітчизняні науковці проводять ґрунтовний аналіз соціально-демографічного складу українських внутрішніх та тимчасових зовнішніх мігрантів (реемігрантів), їх розподілу по країнам світу і особливостей працевлаштування, ведення домогосподарств, структури доходів та настроїв щодо бачення свого подальшого майбутнього в тій чи іншій країні [12; 13]. Автори також розглядають процеси реінтеграції мігрантів в таких країнах як Руанда, Ірак, Ангола та країни колишньої Югославії, акцентуючись на особливостях даних процесів у кожній окремій країні [14]. В той же час, зважаючи на гостроту проблеми, що пов'язана зі збільшенням окупованих українських територій та, як наслідок, збільшенням кількості населення, що виїжджає за кордони країни, вважаємо дану тему надзвичайно актуальною.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження світового досвіду реінтеграції мігрантів після закінчення збройних конфліктів задля його адаптації та впровадження в контексті повоєнного відновлення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реінтеграція мігрантів після збройних конфліктів є складним і багатограним процесом, що потребує міждисциплінарного підходу. Успішні програми повинні враховувати потреби як економічної, так і соціальної адаптації, а також забезпечувати стабільну політичну ситуацію. Право громадян на повернення на батьківщину є правом людини, визнаним у Загальній декларації прав людини і підтвердженим в інших універсальних документах з прав людини, включаючи Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їхніх сімей [2]. Традиційно зворотна трудова міграція позитивно розглядалася як популярна стратегія «зворотного відтоку мізків», спричиненого постійною міграцією кваліфікованих кадрів за

кордон [3]. Водночас вимушена міграція під час збройних конфліктів спонукає країни призначення запроваджувати програми сприяння поверненню після закінчення воєнних дій.

Серед базових понять, що використовуються у міжнародній практиці стосовно міграції, виділимо наступні:

1) Повернення – це загальний термін, який може застосовуватися до цілого ряду ситуацій. Загалом, він стосується повернення мігрантів з країни призначення до країни походження. Мігранти, що повертаються, це «особи, які повертаються до країни свого громадянства після того, як вони були міжнародними мігрантами (короткостроковими або довгостроковими) в іншій країні і мають намір залишитися у своїй країні принаймні на рік» [1]. Хоча це визначення ототожнює країну походження з громадянством, деякі науковці стверджують, що краще використовувати країну народження як критерій для ідентифікації мігрантів, що повертаються, оскільки ті, хто був натуралізований у країнах призначення, можуть бути не враховані [4].

2) Добровільне повернення (добровільна репатріація) означає прийняття рішення про повернення за власним бажанням або самостійно. Добровільне повернення може бути здійснене лише тими, хто має законні підстави для перебування в приймаючій країні [1]. Тобто, щоб повернення було добровільним, біженець повинен мати законне право залишатися в приймаючій країні, бути вільним від ув'язнення, а розглядати повернення як єдиний спосіб уникнути експлуатації чи зловживань у країні призначення.

3) Примусове повернення (примусова репатріація) – це повернення особи, всупереч її волі, до країни походження або третьої країни, яка погоджується прийняти цю особу, як правило, здійснюється на підставі адміністративного або судового акту чи рішення [2]. Країни призначення часто висилають працівників з нерегульованим статусом, яким було відмовлено у подовженні законного перебування, якщо вони не повертаються добровільно.

4) Сприяння добровільному поверненню та реінтеграції означає, що мігрантам надається певна допомога у поверненні та реінтеграції. Деякі країни впроваджують програми сприяння добровільному поверненню та реінтеграції вже понад 40 років, переважно для тих, якому було відмовлено в наданні притулку, та особам з неврегульованим статусом. МОП визначає програми для адміністративної, матеріально-технічної або фінансової підтримки, включаючи допомогу в реінтеграції мігрантам, які не можуть або не бажають залишатися в приймаючій країні або країні транзиту і вирішили повернутися до країни походження [4]. Програми здебільшого підтримують повернення з Європи, що викликає занепокоєння деяких науковців щодо добровільного характеру цих програм [11].

5) Реінтеграція. Загальноприйнятого визначення поняття реінтеграції не існує. МОП визначає реінтеграцію як «процес за допомогою якого мігрант, що повернувся, бере участь у соціальному, культурному, економічному та політичному житті країни походження» [1]. Реінтеграція є багатовимірним процесом, який складно проаналізувати. Її можна спостерігати на кількох рівнях: індивідуальному, сімейному, громадському, економічному та на рівні суспільства в цілому. У Посібнику ООН з питань репатріації та реінтеграції 2004 року зазначено, що «кінцевим результатом реінтеграції є всезагальне користування повними політичними, громадянськими, економічними, соціальними та культурними правами» [4].

6) Стале повернення та реінтеграція. В останній час Міжнародна організація праці, Міжнародна організація з питань мігрантів та Агентство ООН у справах біженців [1; 3; 4] почали окремо виділяти розуміння понять «повернення» та «реінтеграція» як сталих, що включає наступне: мігранти повертаються в безпечний і гідний спосіб життя після досягнення своїх міграційних цілей за кордоном. В цьому аспекті необхідно відмітити, що найбільше дане визначення

стосується саме трудових мігрантів, щодо сталого повернення та реінтеграції мігрантів після воєнних конфліктів, то вони вимагають наступного:

- співпраця країн походження з країнами призначення для забезпечення безпечного та гідного повернення громадян, що включає якісне консультування, полегшення доступу до служб підтримки та послуг, додаткового навчання тощо;

- країна походження та місцеві громади забезпечують адекватний прийом мігрантів, що повертаються;

- урегульованість питань адміністративного та кримінального переслідування у разі незаконного перетину кордонів;

Концепція сталого повернення набула популярності в політиці та практиці. Її можна буквально тлумачити як ситуацію, коли мігранти залишаються в країні походження протягом тривалого періоду часу, не намагаючись повторно мігрувати. Однак залишається питання, чи можна вважати повну відсутність мобільності через кордони показником сталого повернення та реінтеграції. Концепція сталого повернення вводить в оману, якщо вона передбачає закриття міграційного циклу. В спеціальній заяві ООН з питань прав людини мігрантів зазначено, що в контексті добре керованої міграційної політики повернення може бути одним із етапів міграційного циклу, але це не обов'язково кінець даного процесу [4]. МОМ включила поняття сталої реміграції у своє нове визначення сталого повернення та реінтеграції [3].

Звернемося до європейського досвіду повернення біженців з колишньої Югославії до їхніх країн після війни 1990-х років. Не зважаючи на те, що деякі дослідники вважають цей досвід не зовсім актуальним для України через міжетнічну основу югославського конфлікту [14], вважаємо, що виклики пережиті саме цими державами, найкраще відповідають реаліям нашої країни. Під час війни між урядами Європи, ООН, Червоним Хрестом та іншими організаціями точилися дискусії щодо долі переселенців. Зрештою, європейські держави погодилися прийняти біженців з умовою їхнього повернення, щойно

війна закінчиться [7]. Так, після завершення війни в Боснії та Герцеговині, повернення мігрантів стало ключовим викликом для країни та міжнародної спільноти, яка запустила численні програми для відновлення житла з метою полегшення повернення як біженців, так і внутрішньо переміщених осіб. У 22 муніципалітетах, визначених ООН як пріоритетні для повернення, було відремонтовано близько 23 800 житлових одиниць. Повне відновлення житлового фонду до довоєнного рівня коштувало б від 3 до 4 мільярдів доларів, що значно перевищувало закладений бюджет [8]. Однак проблема полягала не тільки в економічних витратах на реконструкцію. Багато європейських країн планували заохочувати біженців до повернення, але швидке і масове повернення могло призвести до соціальної та політичної нестабільності, що підривало б мирний процес і сприяти ще більшому міжетнічному напруженню. Швидке повернення біженців мало б низку викликів:

логістичні труднощі, пов'язані з масовим переміщенням людей. Після чотирьох років війни країна повинна була забезпечити житло, освіту, медичні послуги та робочі місця для великої кількості переселених осіб, що становило величезний виклик для суспільства, яке тільки-но вийшло з війни;

психологічні труднощі. Біженці поверталися з відносно комфортних умов у таборах на територію зруйнованої країни, де рівень громадянського суспільства і економіки залишався нестабільним. Боснія і Герцеговина не була здатна повністю забезпечити своїх громадян основними послугами;

нестача житла. Більшість внутрішньо переміщених осіб зайняли покинуті будинки, що залишилися від інших біженців, або знайшли тимчасове житло у друзів чи родичів. Деякі люди жили у громадських будівлях, перетворених на центри для переселенців. Багато представників етнічних меншин не могли повернутися до своїх домівок через політичні перешкоди;

процес повернення мав бути ретельно організованим, щоб не посилювати напругу в суспільстві. Спочатку потрібно було відновити будинки для

внутрішньо переміщених осіб, а потім забезпечити житлом біженців, що повертаються з інших країн. Це вимагало вирішення питань власності та прав меншин;

нерівність між тими, хто залишився під час війни, і біженцями, які поверталися з активами та допомогою від країн, що їх приймали. Внутрішньо переміщені особи, які пережили чотири роки воєнних страждань, могли вважати несправедливим те, що біженці поверталися у кращі умови [8].

Для вирішення цих проблем міжнародна стратегія повернення мігрантів передбачала спочатку забезпечити внутрішньо переміщених осіб житлом, а потім організувати повернення біженців. Європейські країни повинні були координувати терміни повернення біженців з прогресом у реконструкції житла для переміщених осіб. Також стратегія рекомендувала припинити або значно скоротити видачу фінансових грантів біженцям, оскільки це могло викликати соціальну напругу та економічну нерівність. Більше коштів слід було спрямовувати на реконструкцію житлового фонду.

Хоча ця стратегія не вирішувала всіх проблем, пов'язаних із правами власності, політичними обмеженнями та рівнем руйнувань, вона враховувала важливі реалії для забезпечення успіху процесу повернення. Важливою була координація зусиль уряду, донорів і партнерів. Цей підхід вже довів свою ефективність під час виконання програми USAID/OFDA у 1996 році, і його рекомендували продовжувати в майбутньому [8].

Державна стратегія Хорватії з повернення мігрантів після війни в Югославії базувалася на декількох ключових аспектах, спрямованих на забезпечення добровільного повернення біженців і внутрішньо переміщених осіб до своїх домівок та відновлення їхніх прав на майно [9]. Хорватська влада визнала безумовне право на повернення тих, хто був змушений покинути країну під час війни, і намагалася забезпечити умови для цього процесу через державні програми та міжнародну підтримку. Основні елементи стратегії включали:

право на повернення та відновлення майнових прав. Уряд Хорватії визнав право біженців та переміщених осіб добровільно повернутися до своїх домівок та відновити своє право на майно. Це стосувалося як хорватських сербів, які втекли до Сербії або Боснії та Герцеговини, так і етнічних хорватів, які залишили свої домівки під час конфлікту. Окрім уже повернутих 75 000 осіб, потенційна кількість осіб для повернення становила близько 300 000;

програма повернення та реконструкції, яка включала два головних напрями: повернення переміщених осіб, біженців та переселенців до своїх домівок і реконструкції населених пунктів, постраждалих від війни, спрямована на відновлення зруйнованої інфраструктури та житлового фонду в регіонах, найбільш постраждалих під час війни [9].

Незважаючи на значний прогрес, основні перешкоди на шляху до повернення включали:

нестабільність та відсутність безпеки у регіонах повернення через погрози, залякування, наявність замінованих територій та відсутність ефективного поліцейського контролю;

відсутність придатного для проживання житла та необхідність у альтернативному житлі для тих, хто тимчасово займав будинки репатріантів;

економічні труднощі, включаючи безробіття та дискримінацію представників етнічних меншин;

проблеми з отриманням документів для повернення, таких як громадянство або проїзні документи;

слабка політична та культурна атмосфера, що перешкоджала примиренню та процесу відновлення довіри між етнічними спільнотами.

Необхідно підкреслити рівень міжнародної допомоги у забезпеченні безпеки через багатонаціональні поліцейські підрозділи, розширення програм розмінування, перегляд законодавства, яке перешкоджало поверненню, і активному сприянню примирення між етнічними групами. Крім того, для

сприяння процесу відновлення була надана міжнародна фінансова допомога на інфраструктуру, житло та для економічного розвитку.

Дослідження, яке аналізує повернення біженців з колишньої Югославії до їхніх країн після війни в 1990-х роках [7], виявило, що мігранти відіграють ключову роль у розвитку галузей економіки через трансфер знань і технологій, які вони здобули під час роботи за кордоном. Так, значна кількість югославських біженців, що отримали тимчасовий статус у Німеччині, була репатрійована назад. Аналіз соціальних даних Німеччини показав, що ті галузі, де працювали ці мігранти, після повернення демонстрували суттєве зростання експорту та економічного розвитку. Це стосується, в основному, індустрій, що потребують високих знань і аналітичних навичок. Наприклад, працівники з вищою освітою або ті, хто займав керівні посади, сприяли суттєвому зростанню експорту порівняно з тими, хто мав меншу кваліфікацію або працював на низькокваліфікованих посадах.

Таким чином, стратегія повернення мігрантів повинна передбачати ефективну інтеграцію біженців у трудовий ринок приймаючих країн, оскільки їхній досвід може стати ключовим фактором економічного розвитку та постконфліктної реконструкції на батьківщині після їхнього повернення.

В контексті нашої війни цікавим є досвід державної стратегії повернення мігрантів в Ірак після війни, що базується на комплексних заходах, спрямованих на реінтеграцію громадян, які повертаються до країни після тривалих конфліктів та військових дій. Протягом десятиліть Ірак зазнав кількох хвиль насильства, зокрема Другої війни в Перській затоці та боротьби з Ісламською Державою. Це призвело до масової міграції іракців до сусідніх країн, таких як Йорданія, Сирія, Ліван та Туреччина, а також до західних країн. Зважаючи на напруженість обстановки в даному регіоні, процеси переміщення великих груп людей лише зростають, тож ключові аспекти державної стратегії повернення іракських мігрантів включають:

створення умов для їх реінтеграції через надання житла, працевлаштування (спеціальні курси професійної підготовки і підвищення кваліфікації для легшої реінтеграції у місцевий ринок праці) та доступу до базових соціальних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта (наприклад, уряд Іраку у співпраці з міжнародними організаціями, зокрема ООН, розробив програми, спрямовані на побудову малоповерхових будинків для репатріантів та компенсації за втрачене житло [4; 5]);

виплата разової фінансової допомоги для тих, хто повертається (ЄС та ООН надають фінансову допомогу, яка може бути використана для започаткування бізнесу, освіти або проживання в Іраку. Реінтеграційна допомога складає до 1 800 євро на дорослого та 2 800 євро на дитину [4; 5]);

надання правового супроводу та допомога в отриманні документів, які необхідні для доступу до соціальних послуг та отримання статусу громадянства.

Однак багато проблем залишаються невирішеними, через що частина іракців, які повернулися, задумуються про повторну міграцію.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведений аналіз міжнародного досвіду реінтеграції мігрантів після збройних конфліктів демонструє, що успішна реінтеграція потребує комплексного підходу, який враховує соціальні, економічні, психологічні та політичні фактори. Важливу роль у цьому відіграють національні уряди, міжнародні організації та місцеві громади. Для сталого повернення мігрантів (за умов оптимістичного сценарію закінчення війни і закриття базової потреби людини у безпеці та політичній стабільності) уряд має забезпечити:

відновлення інфраструктури та відбудовування зруйнованих міст і житла;
створення умови для розвитку підприємництва, запровадження програм пільгового кредитування (в тому числі мікрокредитування для започаткування малого бізнесу), стимулювання процесів створення нових робочих місць та

розвиток програм зайнятості в першу чергу для жінок, які є основною міграційною категорією;

урегульованість питань адміністративного та кримінального переслідування у разі незаконного перетину кордонів, що є актуальним для багатьох українських чоловіків;

впровадження програм психологічної (такі як групові терапії, індивідуальне консультування) та фізичної реабілітації, а також спеціалізовані програми соціально-психологічного спрямування для ветеранів та постраждалих цивільних осіб;

впровадження заходів соціальної та культурної реінтеграції.

Література

1. The International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/> (дата звернення 5.09.2024).
2. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families. 1 July 2003, No. 39481. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&clang=_en (дата звернення 5.09.2024).
3. International Organisation for Migration. URL: <https://www.iom.int/> (дата звернення 5.09.2024).
4. United Nations Refugee Agency (UNHCR). URL: <https://www.unhcr.org/> (дата звернення 5.09.2024).
5. International monetary fund. URL: <https://www.imf.org/en/Home> (дата звернення 5.09.2024).
6. Eurofound (2024), Social impact of migration: Addressing the challenges of receiving and integrating Ukrainian refugees, Publications Office of the European Union, Luxembourg, URL: <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/2024-03/ef23030en.pdf> (дата звернення 5.09.2024).

7. Bahar, D., Hauptmann, A., Özgüzel, C. and Rapoport, H. Migration and Post-conflict reconstruction: The effect of returning refugees on export performance in the former Yugoslavia, IZA Discussion Paper Series 12412, URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/migration-and-post-conflict-reconstruction-effect-returning-refugees-export> (дата звернення 5.09.2024).

8. Jacquot, R. Managing the return of refugees to Bosnia and Herzegovina. *Forced Migration Review*. URL: <https://www.fmreview.org/jacquot/> (дата звернення 5.09.2024).

9. Akselsen, O. Return of refugees and displaced persons to their homes in Croatia. Report. Committee on Migration, Refugees and Demography, 1999, URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-XrefViewHTML.asp?FileID=8686&lang=EN> (дата звернення 5.09.2024).

10. Ueffing, P., Adhikari, S., Goujon, A., Poznyak, O. and Natale, F. (2023), Ukraine's population future after the Russian Invasion – The role of migration for demographic change. Luxembourg: Office of the European Union, 2023. 36 p.

11. Caselli, F., Lin, H., Toscani, F. and Yao, J. Migration into the EU: Stocktaking of Recent Developments and Macroeconomic Implications. IMF Working Paper. 2024. 44 p. URL: <https://www.imf.org/en/Search#q=ukraine%20population&sort=relevancy> (дата звернення 5.09.2024).

12. Малиновська, О., Яценко, Л. Вимушена внутрішня міграція в Україні: наслідки та виклики суспільній стійкості. *Socio-Economic Problems and the State*. 2024. №30(3). С.10-20.

13. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (дата звернення 5.09.2024).

14. Дубровський, В., Черкашин, В., Вахітова, А., Гетман, О. Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості. Українська рада бізнесу,

Київ, 2024. URL: <https://iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf> (дата звернення 5.09.2024).

References

1. The International Labour Organization (2024), available at: <https://www.ilo.org/> (Accessed 25 Sept 2024).

2. UN (2003), “International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families”, available at: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&clang=_en (Accessed 25 Sept 2024).

3. International Organisation for Migration (2024), available at: <https://www.iom.int/> (Accessed 25 Sept 2024).

4. United Nations Refugee Agency (UNHCR) (2024), available at: <https://www.unhcr.org/> (Accessed 25 Sept 2024).

5. International monetary fund (2024), available at: <https://www.imf.org/en/Home> (Accessed 25 Sept 2024).

6. Eurofound (2024), Social impact of migration: Addressing the challenges of receiving and integrating Ukrainian refugees, Publications Office of the European Union, Luxembourg, available at: <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/2024-03/ef23030en.pdf> (Accessed 25 Sept 2024).

7. Bahar, D., Hauptmann, A., Özgüzel, C. and Rapoport, H. (2019), “Migration and Post-conflict reconstruction: The effect of returning refugees on export performance in the former Yugoslavia”, IZA Discussion Paper Series 12412, available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/migration-and-post-conflict-reconstruction-effect-returning-refugees-export> (Accessed 25 Sept 2024).

8. Jacquot, R. (1998), “Managing the return of refugees to Bosnia and Herzegovina”, *Forced Migration Review*, available at: <https://www.fmreview.org/jacquot/> (Accessed 25 Sept 2024).

9. Akselsen, O. (1999), “Return of refugees and displaced persons to their homes in Croatia. Report”, Committee on Migration, Refugees and Demography, available at: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-XrefViewHTML.asp?FileID=8686&lang=EN> (Accessed 25 Sept 2024).

10. Ueffing, P., Adhikari, S., Goujon, A., Poznyak, O. and Natale, F. (2023), Ukraine’s population future after the Russian Invasion – The role of migration for demographic change, Office of the European Union, Luxembourg.

11. Caselli, F., Lin, H., Toscani, F. and Yao, J. (2024), “Migration into the EU: Stocktaking of Recent Developments and Macroeconomic Implications”, IMF Working Paper, available at: <https://www.imf.org/en/Search#q=ukraine%20population&sort=relevancy> (Accessed 25 Sept 2024).

12. Malynovska, O. and Yatsenko, L. (2024), “Forced internal migration in Ukraine: consequences and challenges to social stability”, *Socio-Economic Problems and the State*, vol. 30 (3), pp.10-20.

13. Ukrinform (2023), “The number of Ukrainians and their migration abroad due to the war”, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (Accessed 25 Sept 2024).

14. Dubrovskyy, V., Cherkashyn, V., Vakhitova, A. and Hetman O. (2024), “Military migrants: world experience and Ukrainian peculiarities”, *Ukrainian Business Council*, available at: <https://iset-ua.org/images/Policy-war-migranti-final.pdf> (Accessed 25 Sept 2024).

Стаття надійшла до редакції 14.10.2024 р.